

EEPL
ENDISTE POLIITVANGIDE TARTU ÜHENDUS
(EPTÜ)

Asukoht: Struve 5-30, 51003 Tartu

Telefon: 7420 650

Vastuvõtt: esmaspäeval 10.00-14.00

või kokkuleppel

Endiste Poliitvangide Tartu ühendus tegutseb tihedas koostöös Endiste Poliitvangide Liidu (EEPL) ja teise organisatsioonidega, sh Tartu Vabadusvõitlejate Ühendus, Endiste Õpilasvabadusvõitlejate Liit (EÕVL) jt. Traditsiooniks on saanud osalemine vabariiklikel kokkutulekutel, Tartu Rahu aastapäeva üritustel, Vabariigi aastapäeva pidustustel ja leinapäevadel Kivilille juures. Tartu Ühendus oli ka üheks kommunismiohvrite muuseumi rajamise mõtte algatajatest, mille tulemusena sündiski 2001. aastal KGB Kongide Muuseum.

Viljandis 2004

SISUKORD

- Ajaloost
- Endiste poliitvangide kokkutulekud
- Mälestusi Tartu "Hallist majast" ja teistest vanglatest
- In memoriam

AJALOOST

25. veebruaril 1989 kohtusid 12 Eesti iseseisvuse eest võidelnud organisatsiooni 23 liiget (enamik neist kuulus õpilasvastupanuorganisatsioonidesse) Tartu Kirjanike Majas. Arutati võimalust luua endiseid kommunismivange ühendav liit. Lõplikku otsust siiski ei langetatud. (*Endel Kelleri mälestustest*)

24.-25. juunil toimus esimene üle-eestiline poliitvangide kokkutulek Tahkurannas, kus loodi Endiste Steplagi Poliitvangide Ühing (ESPÜ).

Ajalehes "Edasi" ilmunud kuulutus:

KOKKUTULEK

*24. juunil kell 17.00 toimub Tahkuranna koolimajas endiste poliitvangide Steplagi (Kengiiri) veteranide kokkutulek lõkketule ääres. Toimub ka veteranide ühingu lipu õnnistamine ja ühingu põhikirja kinnitamine. Ootame kohtumisele kõiki endisi Steplagi asukaid ja nende pereliikmeid, keda samuti vintsutati mööda Siberit. Meid seob ühine saatus. Ootame kõiki, kes meid solidaarsusest toetasid teistes laagrites. Laagri kohale heistatakse taas must lipp punase ristiga – "Meid varitseb hädaoht". Kihutuskõnesid ei peeta, mälestame koos langenuid.
Kaasa võtta telgid ja magamiskotid. Halva ilma puhul leiame ka ulu all varju.
Meid ei varustata. Võtame kaasa leivakotid!*

Tartlased käisid koos Olev Adamsoni Võru tänava eramus, kus sepitseti tulevikuplaane. 1990 toimus Pangodis juba üle-eestiline kommunismivangide kokkutulek, mille korraldamisel oli tartlastel vastutav osa ning kus loodi Eesti Endiste Poliitvangide Liit. Tartlased valisid liidus endid esindama Olev Adamsoni, kes koos Vello Peedoskiga alustas andmete kogumist, nimekirjade koostamist ja nende süstematiseerimist. Algsjärgus töö katkes Olev Adamsoni surma tõttu 21. augustil 1991.

Järgnes mõõnaperiood. Alles 1993. aastal loodi Endiste Poliitvangide Lõuna-Eesti Ühendus (EPLÜ), mille tegevuse lõpetas "Mittetulundusühingute ja nende liitude seadus".

Ühenduse sünnipäevaks võib lugeda 6. juulit 1995, mil Tartu maavanem kinnitas Endiste Poliitvangide Tartu Ühenduse õigust juriidilise isiku staatusele.

Tartu Ühendust juhtis pikki aastaid Leonhard Kangro, kelle sihikindlus viis mõnegi probleemi lahendamiseni. Tänu Tartu linnavalitsuse ja volikogude vastutulelikkusele sai ühendus ruumid Struve 5 korterelamu keldrikorrusele koos hädavajaliku sisustusega, kus on võimalik esmaspäeviti koos istuda, päevaprobleeme arutada ning tähistada juubeleid-sünnipäevi.

Halvenenud tervise tõttu andis L. Kangro esimehe ameti üle Demetrius Andersenile, jäädes ise aseesimeheks. D. Andersen suri 2009. aastal ning uueks esimeheks tõusis endine tippportlane Toivo Ormisson.

2000. aastal liitus EPTÜ-ga Võru Ühendus.

2010. a 1. jaanuari seisuga on Tartu Ühendusel 125 liiget.

Teel Audru kokkutulekule 1998. aastal

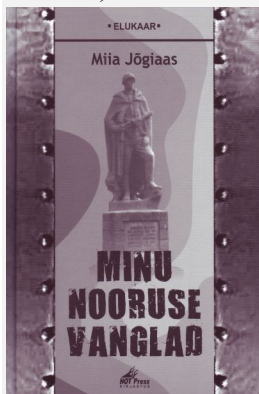
ENDISTE POLIITVANGIDE KOKKUTULEKUD

1989 Tahkuranna
1990 Pangodi
1993 Treppoja
1994 Rakke
1995 Rakke
1996 Elva
1997 Viljandi
1998 Audru
1999 Tartu
2000 Viimsi

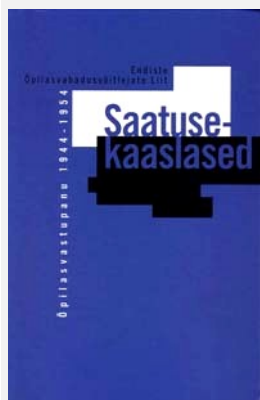
2001 Jõhvi
2002 Palamuse
2003 Rakvere
2004 Viljandi
2005 Lagedi
2006 Elva
2007 Kohtla-Järve
2008 Palamuse
2009 Rakvere

MÄLESTUSI TARTU "HALLIST MAJAST" JA TEISTEST VANGLATEST

Halli maja keldris olid eeluurimise ajal kõik SMV-lased (Õpilasorganisatsiooni Sini-Must-Valge liikmed).

Miia Jõgiaas kirjeldab väga värvikalt oma raamatus "Minu nooruse vanglad" noorte üleelamisi; iseloomustab uurijaid ja valvureid selles jubedas majas. Hea sulega kirjutab ta teekonnast Vorkutasse ja sellest, kui paljude toredate inimestega kohtuti Gulagi arhipelaagi "oma saarekesel".

Tolleaegsete noorte vastupanuliikumisest võib lugeda veel Udo Josia koostatud kogumikust "Saatuskaaslased".

Palju teavet võib leida ka Okupatsioonide Muuseumi [koduleheküljelt](#).

Olin Võru Tööstustehnikumi õpilane kui mind 1950. aasta jaanuaris arreteeriti. Konvoeeriti Võru Julgeolekuametisse ning pandi külma ja pimedasse ruumi, kus lauduksel olid sentimeetrilaiused praod ja põrandal jääkiht. Vastu õhtut toodi mulle paberissekeeratud päts saia ja suur tükk vorsti. Nagu hiljem selgus, oli toojaks Harri Joonas. Õhtupimeduses viidi mind koos viie kaaslasega veoautoga Võru raudteejaama, Tallinna rongile. Hommikuks jõudsime Pagari tänava julgeolekusse. Seal käsutati põlvili, näoga vastu seinu. Edasi pandi mind üksikkambrisse nr 8.

Uurijad olid sõjaväevormis mehed, ka tõlgid vahelduvas koosseisus. Magada ei lasknud, seega kippusid silmad looja minema. Selle eest (ka vaikimise eest) anti kirjapressiga pealaele.

Nädalane magamatus väsitas nii ära, et viimaks kirjutasin süüdistusele alla.

Üksikkambrist sattusin 13. kambrisse teiste hulka, keda oli umbes 20. 1951. aasta jaanuaris tuli Moskva erikomisjoni otsus 10 aastat. Ja algaski teekond läbi jaotusvanglate (nn peresõlkade) laagri poole. Leningrad, Jaroslav, Kirov, Sverdlovsk. Sverdlovskisse jõudes oli mitmel mehel palavik - meid kästi pärast sauna ühes kuuris läbiotsimiseks hõlbustamiseks pesuväele võtta.

Kraadiklaas näitas väljas -36 kraadi. Siis pandi mind ja ka Evald Pedja vangla haiglasse. Kümne päeva pärast jälle tagasi Põhja-Kazakstani oblasti Petropavlovski vanglasse. Mõne päeva möödudes anti viie päeva toidumoon kätte, pisteti vagunisse ja saabusimegi lõpuks Džezkazkani laagrisse, kus sunnitöölisi oli 4500-5000, neis eestlasi 380 ringis. Rudniku kaevandustes kaevandati vasemaaki. Sattusin kaevandusse Raimond 4, mis asus 10 km kaugusel. Meid viidi tööle järelevankritega veoautode kastipõhjas. Haigestusin kopsukelmepõletikku. Mind viidi vee peale kosumisele. Vee saime sealsest veehoidlast ja 90% kõhuhaigetest paranes. 1953. aastal kontrolliti tervist ja saadeti endisesse laagrisse tagasi. Nüüd toodi sinna 40 kilomeetri kauguselt Kingiri veehoidlast joogikõlbulik vesi. Kingiris oli kolme laagripunktiga vangilaager, kus tsooni tulistamisega tapeti 90 vangi ja 40 päeva pärast veel palju vange.

Aleksander London
29.09.1927

Esimene nädal möödus ühe ruutmeetri suuruses boksis, kus toitu ei saanud, küll aga juua. Magada ei lastud, võis vaid istuda haisva paraski kõrval. Bokse oli reas kuus ja pidevalt toodi sisse arreteerituid.

See oli kohutav aeg, füüsilise ja moraalse töötlemise aeg. Boksist viidi mind üle kambrisse, kus olime kolmekesi. Üks Valgamaa, teine Mehikoorma mees. Tartu Halli maja kohta ütles veel, et siin oli juurutatud totaalne vangide vaimne vägistamine. Toitu sai vaid nii palju, et hing püsis sees. Vesine hirsisupp oli mõru ja supi sees ujusid kalapead ja soolikad. Seda suutis süüa vaid väga näljane inimene.

Kõige masendavamalt mõjus aga magamatus. Päeval koikul lamamine oli keelatud, karistuseks pandi seina äärde seisma. Mehikoorma mees varises kord seistes kokku. Öösel tuli magada paljastel laudlavatsitel, mille vahed kubisesid lutikatest. Et vange saaks jälgida, põles ka öösel tuli. Tekki üle pea tõmmata ei tohtinud. Ülekuulamised toimusid eranditult öösel.

Nii minu uurija kui ka prokurör olid juudid.

Tartu Halli maja keldrile järgnes Patarei, sealt edasi Leningradi Krestõsse ja kurikuulsasse Butõrka vanglasse. See oli kõige viletsama toiduga vangla, kus olevat palju inimesi surnuks näljutatud. Mina olin seal vaid kolm päeva. Mulle naeratas õnn sattuda Kutsina linnakese külje all olevasse ülisalastatud piirivalvetehnikat tootvasse eriprojekti järgi ehitatud kuuekorruselisse hiigelkorpusesse. Tehase territooriumil asus ka kõrge traataiaga piiratud vangilaager. Laagris olid paljudest Euroopa riikides pärit poliitvangid, muidugi ka venelased. Kokku 600 vangi. Rahvuselt kõige rohkem oli sakslasi, juute ja venelasi. Insenerid, teadlased, professorid ja akadeemikud. Teiste seas oli paguniteta kindraleidki. 13 eestlase seas oli ka tehnikainimesi, kuid enamik olid töömeestena kõrgelt hinnatud. Minusugused nooremad mehed ei saanud aru, kuidas nad nii kõrgeltharitud seltskonda sattusid.

Vangide elamistingimused olid suurepärased – korralik söök, 15 tasuta paberossi päevas, töö eest maksti palka, valvur teietas vangi. Laagri toidunormile andis tehas lisa. Täielik paradiisisaar Gulagi arhipelaagis.

Mind määrati tööle VII laboratooriumisse, kus lisaks minule oli veel kolm vang: kaks venelast ja üks sakslane, kes oli endine saksa firma AEG peakonstruktor ja meie peamine tehniline jõud. Venelased, endised parteilased, olid olnud sakslaste käes sõjavangis, spioonideks kuulutatud, kuid kommunistidena uskusid selle suure idee võitu ja eneste rehabiliteerimist. Minu ülesandeks oli keeruliste jooniste kalkeerimine.

See muinasjutusarnane aeg lõppes proosaliselt. 1952. aasta kevadel sai üks noor sakslane Lääne-Saksamaalt kirja. Meie laager ei tohtinud saata ega saada salastatud aadressi pärast ühtegi kirja. Vangi kirja oli välja toimetanud üks vaba venelanna, kiri jõudis adressaadini ning vastuski jõudis kohale. Tulemusena sai venelanna seitse aastat ja poliitvangid viidi tehast ära. Mind ootas Vorkuta. Kui Kutšina oli vangide paradiis, siis Vorkuta oli põrgu.

Arnold Randma
24.08.1924-12.03.2004

Novembris 1944 viidi meid Riia mäele keldrisse, piinamiskeldrisse. Järgmisel päeval viidi edasi Tartu vanglasse, kambrisse number 10. Seal tiriti kogu aeg ülekuulamistele Riia mäele ja tagasi. Kamber nr 10 oli kuue mehe kamber, meid oli seal üle 40 mehe. Magasime nendes riietes, milles toodi. Ühe rea näod pidid olema akna poole, teisel real ukse poole – nagu silgud. Jalad olid vaheliti ja sai krõnksus hoida. Kui külje keeramine oli, siis pidi terve kamber korruga keerama. Keskel oli pikk pink, seal istusid mõned, kes tukkusid.

Kõige hullem oli õhupuudus. Õhku es ole – olid kogu aeg märg ja higine. Parask oli sees, kus käidi "asja" ajamas. Üks Pauska-nimeline Elvast oli ükskord ülekuulamisel nii läbi kolgitud, et nagu laip visati kambriuksest sisse.

Algas sõit Venemaa poole. Meid viidi Molotovskisse, natuke allapoole Arhangelskit. Seal oli karantiinilaager. Olime seal kaks nädalat, siis hakati laeva peale viima. Laeva nimi oli "Arhangelsk". Trümmides oli tohutult palju vange. Meie trümmis oli tuhat vang. Siis tuli torm. Osa inimesi jäi tormi ajal merehaigeks. Vett anti alla, söögiks leiba ja soolakala. Veega oli nii, et esimesed said, taha ei jõudnudki. Leiba ja soolakala kes sai ja kes ei saanud. Joogijanu oli väga suur – juua sai nii, et panid käe vastu laevakeret, mis higistas, ja nii said peopesast vett lakkuda.

Sõitsime 13 päeva, mehed jäid merehaigeks ja tegid ennast täis. Trümmi põhjas loksus kõik, mis välja tuli. Jõudsimme Dudinkasse. Jenissei on seal nii lai, et teist kallast ei näe. Meid aeti ühte aeda, kus olime mitu päeva. Edasi hakati meid viima Norilskisse mööda kitsarööpalist raudteed ja laaditi maha enne Norilski lennujaama. Seal jälle traataeda. Järgmisel hommikul pandi kohe tööle – barakke ehitama. Söögiks olid tursapead ja 400 grammi leiba. Leib oli selline, et pigista pihku ja viska vastu seinu – jääb seinu külge kinni. Mehed hakkasid kehva toidu ja raske töö käes langema nagu loogu. Hommikuks oli mitu meest surnud. Enne tööleminekut loeti üle, kes elus, kes surnud. Surnud panime nari najale istuma, siis said elusad tema arvelt leiba. Meie tapist jäi alles umbes kümme inimest.

Jaan Lausing
17.04.1923

Mind võeti kinni 3. septembril 1945. 1946. aasta märtsis tuli kohus, anti 10+5 aastat. Edasi läks sõit Lasnamäe vanglasse, kus grupeeriti 40 mehe kaupa vagunitesse. Saime teada, et viiakse lõunasse. Sõit kestis ligi kuu aega. See oli suur kannatus, ei saanud süüa ega ennast pesta, vett ei olnud. Olime täisid täis. Inimesed haigestusid mingisse kõhutõppe. Paljud surid. Pea igas jaamas võeti mõni surnu maha. Meie rongis oli 800 eestlast, mõni üksik venelane. Need olid vargad ja röövliid, krimkad.

Kohale jõudes nägime ilusat saksa küla. Majad värvitud ja isegi aknad terved, aga elanikud kõik kadunud, kas Siberisse viidud või Saksamaale põgenenud. Küla suurem maja oli haiglaks seatud, kõrge palavikuga ja kõhulahtisusega haigete jaoks. Minu palatis suri kolm meest. Kui lõpuks võeti vere- ja mustuseproovid, selgus, et tegu on tähnilise (verise) soetõvega, mida levitavad täid ja mille vastu vangilaagris rohtu pole.

Sellest laagrist sattusin alaealiste ja vargapoiste laagrisse. Sain tööle barakivanemaks, käisin ka köögist süüa toomas. Töötasin seal terve suve. Ühel päeval tuli mingi kontroll. Mina ei mõistnud vene keelt, sain siis sõimata nende sõimuseõnadega, millest juba aru sain. Leiti, et nii terve mees kui mina, ei pea tegema tööd, millega saab hakkama invaliid. Saadeti jälle teele.

Algasid vintsutused ja nälg. Mind tehti puupaljaks – võeti ära villased sokid, kindad, katelok ja lusikas. Paari nädala pärast viidi mind edasi. Olin nii jõuetuks jäänud, et suutsin edasi minna vaid abiliselega. Õnneks tulid veomasinad järgi ja nii jõudsime Kuibõševi lähedale suurde laagrisse. Seal pidi 6000 vangi olema, ka eestlasi.

Sügisel algas jälle pikk tee läbi ääretu Venemaa. Olime teel neli nädalat. Jõudsime ookeani äärde Buhri-Vaninisse, seal olid suured vangilaagrid. Saime nüüd sauna – olime täiu täis. Selles laagris olime kevadeni, siis muutus meri laevatatavaks ja meie teekond 3000 mehega suurel kaubalaeval jätkus laeva trümmis, kus oli väga vähe õhku, mida sai koti kaudu. Koti suu oli üleval laevalael, püüdis tuult ja saatis alumistesse ruumidesse. Öö varjus möödusime Jaapani ligidalt. Kolm ööpäeva sõitsime Magadani. Mõne aja möödudes jälle edasi, seekord lennukiga – 12 meest pardal põhja poole. Aga mina jäin maha, minu grupp ei lubanud ilmastik lennata. Mis koht see oli, kuhu meid pidi viidama? Aga meile tuldi järgi veokitega, sõitsime terve päeva. Kuni avanes Kolõma maastik.

Minu senise vangis oleku ajal polnud ma midagi nii rasket üle elanud kui Kolõmal, mõtlesin, et siin on minu haud...

Kolõma on koht, kus lilled ei õitse, linnud ei laula ja inimestel on hing ära külmunud. (Varlam Salamov)

A. Kõivumägi vabanes vangist 31. detsember 1953 ja jäi asumisele kuni 1956. aasta augustini.

Aleksander Kõivumägi

25.05.1914

Nüüd viidi mind Valga vanglasse. Üks leitnant tuli mind üle kuulama. Käed olid mul selja taha köidetud, kästi istuda taburetile. Leitnant võttis sahtlist nagaani, pani lauale, siis jälle sahtlisse ja ütles, et hakkad rääkima. Ma ütlesin, et olen kõik juba rääkinud, mis öelda oli. Seepeale käsutas mind püsti, käskis astuda kuumaksköetud raudahju ligi. Vedas köidikute abil minu käed kõrgele, kinnitas pöördsiibri külge nii, et jäin kikärvuli, ja lahkus ise ruumist. Seisin nii oma pool tundi. Kuumuses andsid liigesed järgi ja sain isegi kontsadele toetuda.

Leitnant sisenes, päästis nõõri siibri küljest lahti ja jällegi küsimus: kas hakkad rääkima?

Järgmisel päeval kordus kõik samamoodi. Ema tõi paki, valvurid sõid selle ära. Õhtul pandi mind rongi ja toimetati Tallinna, Pagarisse. Seal olin kolm päeva, siis viidi Patareisse. Kokku olin viis päeva söömata. Millegipärast pandi mind kriminaalsete hulka.

Kamber oli kitsas ja väike. Tugevasti ülerahvastatud. Magati küljel ja vastasseina najal asujate jalad olid vastaslamajate jalgadel.

Ei tea, kust võeti nii palju kapsajuurikaid, mis moodustasid põhilise osa vangisupist. Lisaks veel pisut ohalikke ja kiisku. Mõnikord katla peale ka peotäis tangu. Seoses viletsa toiduga olid paandunud kõrilõikajad arvamusel, et taolises olukorras ei tasu vanglas olla. Mõned, kes juba kodanlikul ajal olid pidevalt Patareid külastanud, kurtsid taga vanu aegu. Mis vanasti viga oli – toideti normaalselt, kevadel said lahti, suvel käisid juhutöödel, sügisel andsid mõnele võmmile vastu vahtimist ja said selle eest kuni pool aastat ning jälle prii ülalpidamine ja peavari. See oli mõnele lihtsalt eluviis. Nüüd aga sedamoodi elada ei saanud, lihtsalt nälgisid ära.

Minu üle pidas kohut 8. Armeesõjatribunal. Ruumis oli loosung „Nõukogude Liidu kohus on karm, aga õiglane“.

Ja algas sõit Venemaa avaruste poole. Kui olime läbinud Kirovi ja sõitsime põhja poole, muutus maastik väga nukraks. Aina põlendikud ja nende keskel tugevad kuivanud männid. Mõned venelased teadsid rääkida, et 1936. aastal olla neis paigus möllanud tohutu metsatulekahju. Tuli levinud 140 km pikkuselt ja 40 km laiuselt, latvades kiirrongi kiirusega. Ette olid jäänud paljud vangilaagrid ja ka külasid, kus elasid eraisikud. Olevat hukkunud palju inimesi, kuid olla ka neid, kes peitsid end jõkke või keldrisse.

Lesnojes laaditi meid maha. Olin sattunud Võru keskkooli õpilaste hulka. Sattusime metsatööde alasse ja alustasime kohe vagunite laadimist. Palke, propse, küttepuid, kõike.

Harjumatult pikad tööpäevad, vilets toit ja raske töö kurnasid meid nii ära, et enam ei jaksanud tööd teha. Mais 1947 määras arstlik komisjon mind 6. laagripunkti kosuma. Ma ei tea, kuhu laagripunkti saadeti Võru õpilased, sest nendega ma hiljem ei kohtunud. Küll aga kohtusin kolonel Leetsiga. Vabanesin 1952.

Kalju Roolaine

24.05.1925

Meie pere olid väiketalunikud Lääne-Virumaal Neerutis. Sattusime "musta nimekirja", sest viivitasime kolhoosi astumisega. Kui saadi veel teada, et lähedast talust pärit metsavend on minu venna ja vennanaise sõber (nad olid eakaaslased), siis hakati meid julgeolekusse ülekuulamistele kutsuma. Olin sel ajal 16-aastane Rakvere Kergetööstustehnikumi õpilane ja parajasti oli koolivaheaeg. Nägin, et metsavend tuli meile ja läks majja. Kohe varsti märkasin vene sõdureid tulemas. Jooksin majja hoiatama. Metsavend hüppas aknast välja ja tal õnnestus põgeneda. Meid aga asuti läbi otsima. Mind aeti igale poole ees, anti võmme selga. Siis juba löödi näkku, väänati sõrmi ja mahatõugatuna sain jalahoop. Venda peksti püssipäradega küünis, siis lükati õuemurule. Õues olid ka vennalapsed, vanem nelja aastane karjus: "Ema, ema, vened peksavad isa!"

Meid emaga viidi talumetsa, ema kaugemale. Mind jäeti metsaservale ja vigast eesti keelt kõnelev haaraja tahtis teada, kes toast põgenes ja kus teised metsavennad on. Teisi metsavendi meil polnud. Mulle pandi püstolitoru peaaegu vastu rindu ja ähvardati maha lasta kui ma rääkima ei hakka. Siis kostis metsast karjatus ja lask. Mõtlesin, et nüüd lasid nad minu ema maha. Panin käed näo ette ja ütlesin, et laske mind ka maha, kui te mu ema tapsite. Aga ei lastud. Ema toodi ka metsast tagasi ja meid käsutati veoauto kasti – ema, vend, vennanaine ja mina. Lapsed jäid üksinda õuele. Kodus oli küll veel üheksakümneaastane vanamemm, kes aga ei kuulnud hästi. Naabertalust mööda sõites lubati nii palju öelda, et nad paluksid lapsed oma poole viia. Vanamemm oli juhtunust nii šokis, kuna ta paljuski aru ei saanud, kui lapsed ära viidi. Ta hõikas neid nimepidi, ise ikka metsa poole edasi minnes. Alles mõne päeva pärast leiti vanamemm surnuna.

Meid viidi Rakvere vanglasse. Seal edasi Siberi poole viidi täiskasvanud enne mind. Mina jäin "järelkasvama" kuni saan 18 täis. Niiskete kivimüüride vahel haigestusid mu jalaliigesed, sain palju valu tunda.

1950. aastal algas ka minu teekond läbi Leningradi, Kirovi, Sverdlovski, Novosibirski, Taišeti ning Irkutski jaotusvanglate Baikali äärde metsatöolaagrisse.

Puude langetamine oli väga raske töö. Palgid tassisime õlal laagrisse, et neist barakke ehitada. Konvoid olid noored ukrainlased, ajateenijad. Nad lubasid teel veidi puhata. Olime ju väga kehva söögi tõttu nõrgad.

1952. aastal viidi meid jälle edasi teise laagrisse. Läbi Lõuna-Venemaa Karaganda oblastisse Karabasi kõrbe. Magedat vett seal polnud, tuli kohale vedada. Vitamiinipuudus andis tunda – jäin kanapimedaks. Aga nägemine taastus. Algas töö kivibarjääris. Öösel lõhati kalju, hommikul aeti kivimürakad alla. Suure raske haamriga tuli need puruks lõhkuda ja vagonetti laadida. Talved olid siin külmad, -50 kraadi. Nägu pidi olema täiesti kaetud, ainult silmad olid väljas. Kui oli suur lumetorm, siis sai barakis luku taga istuda. Aga ka barakis oli külm. Suvel seevastu oli kuum. Olime ju kõrbes. Hingata oli raske. Kohalikud elasid muldonnides, neil oli kergem. Vabanessin 1954. aastal. Minu pere oli veel Siberis. Õpinguid polnud võimalik jätkata, tuli mõelda amendi omandamisele.

Helja Kerge (Vasemägi)

10.09.1932

Aime vend langes 1943. aastal. 1945. aastal arreteeriti isa, kes suri vangilaagris 1949. aastal. Samal aastal viidi nad ära.

Kui märtsiküüditajad talu uksele koputasid, oli 15-aastane Aime koos neljandat kuud lapseootel 23-aastase õega kodus. Ema oli läinud sugulaste poole kangast telgedele üles panema. Kell pool kuus nõuti sisselaskmist ja anti pool tundi aega asjade pakkimiseks, Šokeerituna ei suutnud nad midagi mõistlikku kaasa võtta. Üks vene sõdur halastas ja otsis ise majapidamisest tüdrukutele kaasa mõned riidetükid, teki ja padja, mis marjaks ära kulusid.

Kui tüdrukute ema hommikul külast tagasi jõudis, tuli talle vastu ainult laudast lahti pääsenud lammas. Naabrid olid alustanud talu rüüstamist. Ema arreteeriti peagi passirežiimi rikkumise ettekäändel. Ta veetis kaks aastat Valga vanglas ja saadeti siis laste juurde asumisele. Selleks ajaks, kui ta Siberisse jõudis, Aimet seal enam polnud. Äsja 18-aastaseks saanud Aime arreteeriti vaid mõni nädal enne ema kohalejõudmist.

Arreteerimiseks andis põhjuse naabersovhoosis elav eesti noormees, samuti küüditatu. Tema, kes oli eestlaste omavahelistel koosolemistel hea laulu- ja pillimees, pani kirja kõik oma sõprade nõukogudevaenulikud ütlemised ja teatas sinna, kuhu vaja. Tema märkmete põhjal arreteeriti sellest sovhoosist 1952. aasta sügisel 22 eestlast.

Aimet süüdistati sabotaažis (oli keeldunud sobivate jalanõude puudumise tõttu järvelt pilliroogu kogumast). Lisandus paragrahv banditismis. Aime olevat pärast sõda viinud toitu oma metsavennast isale. Tegelikult ei olnud Aime isa metsavend, ta arreteeriti osalemise eest Vabadussõjas ja Saksa-aegses omakaitstes. Aimet süüdistati veel Rootsi luure(!) kasuks spioneerimises. Teda hoiti aasta ja kolm kuud Novosibriski vangla üksikkongis. Ühe kuu juba surmamõistetuna.

Õnneks suri Stalin ning poliitvangide hukkamine lükkus edasi. Uus juurdlus asendas surmanuhtluse seitsmeaastase sunnitööga. Dolinka töölaagris oli Aime vabakäiguvangi staatuses. Tegi tööd puu- ja juurviljalaos, arbuusipõllul ning hobusekarjas. Määrati siis 5000-pealise seafarmi toiduvarude hoidjaks. Juhtus, et talvise lumetormi tõttu oli seafarm muust maailmast eraldatud ja toit sai otsa. Näljased loomad hakkasid üksteist murdma. Kui tuisk vaibus, läksid farmitöötajad regedega pealaost sööta tooma. Tagasiteel tabas neid veelgi hullem tuisk. Poole tunni jooksul jõudsid 12 hobusekoormat vaid ühe kilomeetri kaugusele, kui maa ja taevas silmapiirilt kadusid. Hobused jäid lumme kinni, edasi enam ei pääsenud. Hoiti üksteisest kinni, veidi õhku sai hingata regede alt. See olnuks nende lõpp, kui farmitöölised poleks tuisu taandumise järel hobustel appi jõudnud. Suurim kangelane oli aga koer Vanjuša, kes päästjad kohale juhtis ja kohe lummemattunud Aime kohalt kraapima hakkas. Hobuvoor oli lume all olnud kuus tundi. Kõik hobused hukkusid, 13 inimesest suri üks, teised jäid ellu.

1958. aastal jõudis Aime koos ema, õe ja õepojaga tagasi Eestisse.

Kommunistid mõistsid mind surma, minu elu päästis aga koer.

Aime Humal (Päss)

30.10.1934 Jõgevamaa

Heino Noor lõpetas Tartu Ülikooli arstiteaduskonna 1961. aastal. Ta on õppinud TÜ ajaloo-keeleteaduskonnas ja psühholoogiaosakonnas ning töötanud TÜ Kliinikumi intensiivraviosakondades ja polikliinikus kutsehaiguste arst-konsultandina. Lisaks on ta Eesti represseeritute arstiabikeskuse kaasasutaja 1991, samas konsultant.

Heino on avaldanud Eestis ja välismaal 60 uurimis- ja teadustööd toksikoloogia, närvihaiguste, suitsidoloogia alalt. Ta on ka Maailma Viktimoloogia Assotsiatsiooni liige ning Eesti Valge Raamatu kaasautor.

1941. aastal arreteeriti Heino Noore vanemad. Ema Salme Noor mõrvati (lasti tšekistide poolt maha) 24. aprillil 1942. Ema surmapäev langes kokku poja 20. sünnipäevaga.

Heinost sai poliitvang 27. jaanuaril 1944. Karistust saadeti kandma Uurali vase- ja kullakaevandustesse. Osa ajast oli õnne töötada laagrimedikuna, viimati koguni laagriarsti kohustustes raskeveetehases. Vabanes 1952. aastal.

H. Noor on rajanud Haapsalu toomkirikusse Emaaltari – oma ema ja teiste emade mälestamiseks ja jäljetuisse haudadesse jäänud sovetliku vägivalda ohvritele Tartu Maarja kalmistule kauni mustast graniidist mälestussamba. Sammas pühitseti 1998.

In memoriam victimis terroris sovietici – mälestussamba juures 18.09.2006

*Nende hauale ei viida lillepärgi,
ei süüdata küünlaid.
Need hauad on jäljetud.*

Heino Noor
24.04.1922 Haapsalu

Uno ema Anna Katus küüditati 1949. U. Katus arreteeriti 14.03.1953 süüdistatuna nõukogudevastastes väljendites Stalini surmapäeval. Karistuseks sai Uno 10+3 aastat, mida kandma saadeti ta Karaganda oblastisse. Vabanes 04.05.1956.
Juba eaka ja haige mehena annetas Uno Katus 2008. aastal Vabadussamba püstitamiseks 5000 krooni.

Uno Katus
29.02.1928

IN MEMORIAM

Ahto Talvi
26.10.1924 Väätša vald-10.12.1996 Tartu

1943. aastal astus Ahto Soome armeesse. Võitles Rajajõel. Oli väljaõppel Porokylas ja Taavettis, lõpetas ohvitserikursused ning sai lipnikuks. Eestisse saabus ta tagasi 7. septembril 1944. Võitles Nordland koosseisus Sinimägedes kompaniiülema kohusetäitjana. Oli metsavend, siis legaliseerus.

Oli Järvemaal spordiinstruktor ja kehalise kasvatuse õpetaja Paide keskkoolis. 1947 liitus Relvastatud Võitluse Liiduga (RVL). Arreteeriti 1948. aasta jaanuaris. Pagari sisevanglas hoiti teda kümme kuud, siis edasi Patarei vanglasse. 1948 1. detsembril sai kohtuotsuseks 25 aastat (1948. aastal surmanuhtlust ei olnud).

Pagari režiimikambris oldud kuud, kartsaruumi niiskus, pidev õhupuudus ja lugematud öised ülekuulamised kurnasid organismi lõplikult. Ahto Talvi haigestus tuberkuloosi.

1949. aasta suvel jõudis Ahto vaelinna Džezkazgan ning aasta pärast leiti ta olevat kõlbulik vasekaevanduses töötama. Võttis osa Steplaagri vangide ülestõusust. Vabanes vangilaagrist 1961, Eestisse pääses 1974.

1995. aastal rääkis oma mälestustest Tartu endiste poliitvangide jõuluõhtul. 1996. jõulukuul lahkus Ahto Talvi igavikuteele.

Valve Pillesaar
13.08 1922 Venevere vald-10.07.2000 Tartu

Valve sündis kooliõpetajate perekonnas. Kooliteed alustas Ulvi algkoolis, 1934 läks ta õppima Tartusse Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Eragümnaasiumisse. Pärast lõpetamist 1940 astus Tartu Ülikooli arstiteaduskonda. Isa surma järel (1941. aastal) tuli majanduslike raskuste tõttu õpinguid korduvalt katkestada.

1946/47 töötas Valve õpetajana Jõgeva keskkoolis. 1947 jätkas ta õpinguid Tartu Ülikoolis. Samal aastal ta arreteeriti. Temaga koos võeti kinni veel mitu Jõgeva keskkooli kirjandus- ja kodulooringi liiget ning ringis vestlemas käinud II järgu Raudristi kavalier Lembit Vaasna.

Erinõupidamise otsusega määrati Valvele 25 aastat vangistust. 1949. aasta märtsis saadeti ta Tallinnast koos teiste naisvangidega läbi mitme jaotusvangla Kasahstani Karanda oblasti Spasski erirežiimiga vanglasse. Sealsed elutingimused olid äärmiselt karmid. Oskar Surva andmetel suri 1949. aastal 17000 elanikuga GULAGi invakeskuses loodud laagris keskmiselt 18 kuni 24 inimest päevas.

Valve Pillesaar vabanes 1956.

2000. aastal ilmus luuleraamat "Kuradi kuristik", mis sisaldas Valve kaheksa laagriaasta kestel kirjutatud luuletusi.

Loojus punane päev

*Loojus punane päev
hallide pilvede taha.
Üle lumise mäe
kuu kahvatu vaha
paitab valgeid barakke.
Külma kristalse katte
laotas stepiöö maha.*

*Vinge tühermaa tuul
keerutab lumiseid siuge,
nuuksub sõnatul suul,
vihistab jäiseid liuge.-
Surnud ööahistet teid
käib mu mõte.-
Ääretu meeleheit
kooljakäel hoiab hinge.*

Prof. emer, Elmut Laane

31.03.1928-24.10.2001

Elmut sündis Võrumaal talupidaja peres. Õppis Võru gümnaasiumis, kust arreteeriti 1946. aastal nõukogudevastases õpilasorganisatsioonis osalemise eest. Karistuseks sai kümme aastat vangistust, millest kaheksa kandis ära Vorkuta vangilaagris. Katkenud haridusteed jätkas ta 1954. aastal Viljandi Meditsiinilises Keskkoolis, mille lõpetas kiitusega. 1958. aastal astus Tartu Ülikooli arstiteaduskonda, mille lõpetas 1964. aastal *cum laude*.

Tööd alustas Võru rajoonihaiglas. 1967. aastal kaitses kandidaadiväitekirja ja 1975. aastal doktoriväitekirja. Teadlaseteed jätkas TÜ arstiteaduskonnas, kus ta valiti 1979. aastal

sisehaiguste propedeutika kateedri professoriks ja 1992 kardioloogiakliiniku professoriks. Emeriteerus 1993.

Herbert Nahkur
06.03.1904 - oktoober 1998

Herbert oli Tallinna Kolledži õpilane, kui läks Vabadussõtta. Sõdis Seimani juhitud 4. polgu koosseisus. Eesti vabariigi ajal oli Herbert Nahkur politseinik, hiljem konstaabel. 1944. aastal oli ta uuesti rindel piirikaitse ridades.

Arreteeriti 27.03.1950, karistuseks 25+5 aastat. Vabanes siiski pärast Stalini surma oktoobris 1955.

Viibis aukülalisena Endiste Poliitvangide Tartu Ühenduse 1994. aasta pidulikul jõuluõhtul. Kui ta 1998. aastal suri, korraldas Kaitseliit tema matused austusavaldustega.

Robert Tasso
21.06.1909 - 30.06.2005

Lõuna-Eestist pärit Robert astus 1919. aastal Treffneri Gümnaasiumi. Innustatuna Eesti koolipoiste vaprusest Vabadussõjas liitus ta rahvusliku skaudiliikumisega Eesti Noored Sepad. Edasi õppimine õigusteaduskonnas oli juba loomulik valik, see andis avaramad võimalused kaasa lüüa ühiskondlikus elus. 1932 tehti talle ettepanek kandideerida TÜ üliõpilaskonna edustuse esimeheks. Praktika jätkuna leidis noor jurist töökooha Riigikohtus.

Eesti rahva tragöödia juuniküüditamise näol lõi 1941. aastal segi teotahelise noore inimese eluplaanid. Ees ootas ränk eluetapp – 15 aastat Siberi vangilaagrites. Tulnud tagasi, nägi ta ees ootamas purustatud lootusi, ent ei vandunud alla, vaid jäi kindlaks neile isamaalistele väärtustele, mida õigeks pidas. Robert leidis üles vanad ja uued aatekaaslased, kellega koos tegutseda ühiskondlikes organisatsioonides.

Demetrius Andresen
06.08.1927-07.01.2009

Isa Voldemar Andresen, kes oli Eesti Vabariigi Kaitseväge Lennukooli major, arreteeriti 14.06.1941 Jägalas, kus paiknes sel ajal Eesti Lennueskadrill. Sel ööl arreteeriti 317 vabariigi kõrgemat ohvitseri. Kõiki süüdistati relvastatud vastuhaku organiseerimises nõukogude võimu kukutamiseks Eestis ja sõja puhkemise korral koostöös Saksamaaga. Enamik ohvitseridest hukati, paljud surid Norilski laagrites. Isa lasti maha koos 40 kaaslasega 29.06.1942. Ema Kira Andresen arreteeriti 20.11. 1944. Teda süüdistati koostöös Saksa okupatsioonivõimudega ja töötamise organisatsiooniga "Eesti Rahva Ühisabi". Vabanes 1949.

D. Andresen arreteeriti 07.03.1945 süüdistatuna kuulumises kontrrevolutsioonilistesse organisatsioonidesse "Eesti Noored" ja "Omakaitse", vintpüssi ja lahingupadrunit omamises. Lisaks ka viibimise eest Tallinna kaitselinnil enne Punaarmee saabumist. Arreteerimise ajal oli Demetrius Tallinna X keskkooli (Nõmme Gümnaasium) abiturient. Kooli lõpuaktuseni oli jäänud 57 päeva.

Eeluurimine toimus ühes kurikuulsamas kinnipidamiskohas, mille ametlik nimi oli Odel Transportnoi Militsii NKVD EST SSR. Sealt edasi läks tee Patarei vanglasse (30.04.1945). Sealt omakorda Kasahhi NSV-sse Balaássi. Vabanes 17.07.1954. Karistuse määraks oli 10 aastat.

Enn Uiho
25.10.1912-31.08.1965

Enn sündis 25. oktoobril 1912. aastal Pärnumaal Halliste kihelkonnas Kiisa talus. Kooliteed alustas ta Maru algkoolis, jätkates hiljem Halliste kihelkonnakoolis ning Abja kultuuritehnika gümnaasiumis, mis jäi aga majanduslikel põhjustel lõpetamata. Juba teismeeas alustas ta luuletuste ja proosa kirjutamist ning neid avaldati ka Eesti tollases ajakirjanduses - "Sakalas", "Päevalehes", "Eesti Nooruses" ning teisteski väljaannetes. Hiljem tegeles mees mõnda aega talutöödega, kuid siirdus peagi Tallinnasse, kus töötas erinevate ajakirjade toimetustes ning pühendus luuletamisele. 1934. aastal kutsuti ta Eesti kaitseväge aega teenima, kus ta ka taarausulistega liikumisega ühines. Nimetatud usk oli Eesti-keskne ning sobis hästi isamaa-aatelise noormehe maailmavaatega. 1935. aastal ilmus tema esimene luulekogu. Enn lõpetas Tallinnas raamatupidamise kursused ning töötas ametnikuna põllutöoministeriumis ja riigi metsatööstuses. 1938. abiellus ta Linda Raidmaaga.

Enn arreteeriti 20. novembril 1944. Ta elas üle mitmeid kuid kestnud piinamised ja peksmised eeluurimise käigus. 1945. aastal määrati tema karistuseks mahalaskmine, kuid seoses surmanuhtluste muutumisega 10-20 (+5)-aastasteks vanglakaristusteks asendati see 10-aastase vabaduskaotusega, mida ta kandis Norilski vangilaagrites Kaug-Põhjas. Karistusajale järgnes tähtajatu asumine sealsamas Norilskis. 1956. aastal jõudis Enn tagasi kodumaale, kuid 1957 arreteeriti ta uuesti seoses nõukogudevastaste luuletuste kirjutamise ja levitamisega ning talle määrati taas 10aastane vabadusekaotus, seekord Mordvamaa vangilaagrites. Enn suri Mordvas 31. augustil 1965. aastal.

Norilski mäed

*Kui ürghärjad turjakad seisavad aegade vastu,
kehas ja seisangus miljonite aastate raskus.*

Pilgud kui tardunud igavesse nõid-unne.

*kaua ei vaadata või-endalgi nõiutud tunne!
Nõnda nad seisavad, need mägede ürgaja sõnnid,
otsekui kartes neid, kaugelt mööda neist kõnnid.
Meeli kohutab mõte, kui astuks nad sammu-
maakera põline tasakaal vähratuk - lammuks.
Mitte ülendav - ängistav nende massiivsus,
nende võimas tardumus, nende uhke passiivsus.
Oleks kui inime sääske näeks - väetimat venda,
kuid ei löö teda: ole! -pirise, lenda!
Siiski, sõber, Norilski mägedes midagi rõhuvat, kurba:
tead, kui paljudel tulnud neil mägedel surra!...*

Mälestusmärk hukkunud vangidele koos vaatega Norilski mägedele.

Taustal Norilski linnavaade Smitimäe jalamilt